

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

**ACTA
MVSEI POROLISSENSIS**

XLII

ISTORIE – ETNOGRAFIE

ZALĂU

2020

EDITOR ȘEF: Dr. Corina BEJINARIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

Horea Pop – redactor-șef

Valer Simion Cosma – responsabil număr curent

Andrei Herța – secretar de redacție

Ábran Ágota – membru

Marin Pop – membru

COLEGIUL EDITORIAL

Dr. Gheorghe LAZAROVICI, Universitatea Eftimie Murgu, Caransebeș, România

Dr. Tiberius BADER, Hemmingen, Baden-Wurttemberg, Germania

Conf. univ. dr. Gelu FLOREA – Departament Istorie Antică și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca (România)

Cercet. șt. I dr. Coriolan H. OPREANU – Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România

Cercet. șt. II dr. Ioan STANCIU – Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România

Prof. univ. dr. Sorin MITU – Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Prof. univ. dr. Adrian IVAN – Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Drd. Dan Octavian PAUL, Muzeul Banatului, Timișoara, România

Dr. Cornel Ban, profesor asociat de Economie Politică Internațională, Copenhagen Business School, Danemarca

Dr. Daniela Gabor, profesoară de Economie și Macro-finanțe, University of the West of England, Bristol, UK

Lect. univ. Dr. Vlad Popovici, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, România

Lect. univ. Dr. Sorin Gog, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Babeș-Bolyai, România

Prof. Dr. Manuela Boatcă, profesoară de Sociologie și directoare a Programului de Studii Globale, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Germania

Dr. Magda Matache, Harvard T.H. Chan School of Public Health, USA

Dr. Irina Marin, profesoară asistentă în Istorie Politică, Utrecht University, Olanda.

Conf. univ. Dr. Edit Szegedi, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, România

Asist. univ. Dr. Ștefan Baghiu, Facultatea de Litere, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, România

Responsabilitatea pentru conținutul științific al articolelor, pentru formulări și calitatea rezumatelor în limbă străină revine în întregime autorilor.

Imagine copertă: Arhiva Clement Ștefan.

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

Orice corespondență referitoare la publicație va fi trimisă pe adresa: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU, RO–450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260–612223, fax: 004-0260–661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com	Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE SI ARTA ZALAU, RO–450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260–612223, fax: 004-0260–661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com
---	---

© EDITURA POROLISSUM A MUZEULUI JUDEȚEAN

ISSN 1016–2801

Tipar: S.C. MEGA PRINT S.R.L. CLUJ-NAPOCA

CUPRINS – SUMMARY – RÉSUMÉ

IONUȚ MUSCA. <i>IN HONOREM</i>	7
MARIN POP	

PERIFERII LOCALE, PERIFERII IMPERIALE

TRANSYLVANIA ACROSS EMPIRES. MANUELA BOATCĂ AND ANCA PÂRVULESCU INTERVIEWED BY ÁGOTA ÁBRÁN.....	11
--	----

TRANSYLVANIA DINCOLO DE IMPERII. MANUELA BOATCĂ ȘI
ANCA PÂRVULESCU INTERVIEWATE DE ÁGOTA ÁBRÁN

ORGANIZING ECONOMIC GROWTH: ROMANIA AND TRANSYLVANIA ON THE EVE OF THE GREAT WAR.....	15
--	----

CORNEL BAN

ORGANIZAREA CREȘTERII ECONOMICE: ROMÂNIA ȘI
TRANSYLVANIA ÎN AJUNUL MARELUI RĂZBOI

GRUPURI DE PECENEGI PE VALEA MIJLOCIE A TÂRNAVEI MARI.....	31
--	----

ADRIAN NICOLAE ȘOVREA

GROUPS OF PECHENEGS IN THE MIDDLE VALLEY OF TÂRNAVA MARE

„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET INTRAVERUNT TRANSILVANIAM” CRUCIADA DIN ANUL 1514 ȘI ASPECTELE PRIVIND LUPTELE DE LA SOMEȘENI.....	43
---	----

ERICH NORIS SZAKÁCS

„ET MULTA MALA FECERUNT INTER CHRISTIANOS ET
INTRAVERUNT TRANSILVANIAM” THE 1514 CRUSADE AND
THE ASPECTS REGARDING THE SOMEȘENI BATTLES

EXTRAGERE, TRANSFORMARE ȘI COMODIFICARE A NATURII ÎN CONTEXT IMPERIAL ȘI POST-IMPERIAL. INCURSIUNI PRELIMINARE ÎN ISTORIA CĂII FERATE SALVA-VIȘEU..	53
--	----

ANDREI HERȚA, VALER-SIMION COSMA

EXTRACTION, TRANSFORMATION AND COMODIFICATION OF NATURE
IN AN IMPERIAL AND POST-IMPERIAL CONTEXT. PRELIMINARY
EXPLORATIONS IN THE HISTORY OF THE SALVA-VIȘEU RAILROAD

ORADEA, IMPORTANT NOD DE CALE FERATĂ PE RELAȚIA VEST-EST, LA CUMPĂNA SECOLELOR XIX-XX.....	67
---	----

LUCIA MANOLICĂ

ORADEA, AN IMPORTANT RAILWAY JUNCTION BETWEEN WESTERN AND
EASTERN EUROPE, AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

ANY NEWS ABOUT THE WAR? ROMANIAN MAP CONSUMPTION DURING THE FIRST
WORLD WAR.....73

SILVIU ANGHEL

VREO ȘTIRE DESPRE RĂZBOI? CONSUMUL DE HARTĂ ÎN
ROMÂNIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

OCTAVIAN TĂSLĂUANU ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. CAMPANIA DIN GALIȚIA..... 83

PETRE DIN

OCTAVIAN TĂSLĂUANU AND THE FIRST WORLD WAR.
THE MILITARY CAMPAIGN IN GALICIA

ASPECTE PRIVIND PRELUAREA TRIBUNALULUI SATU MARE ÎN ANUL 1919 95

SĂLCEANU MIHAELA

ASPECTS REGARDING THE TAKING OVER THE SATU MARE COURT IN 1919

ÎNCERCĂRI DE MODERNIZARE A RURALULUI SĂLĂJEAN ÎN ULTIMUL DECENIU AL
PERIOADEI INTERBELICE 123

MARIN POP

ATTEMPTS TO MODERNIZE THE RURAL AREA IN SALAJ
IN THE LAST DECADE OF THE WAR PERIOD

RACISM IN INTERWAR ROMANIAN PRESS. DISSEMINATORS AND INFLUENCES IN
SOCIETATEA DE MÂINE: A CASE STUDY..... 151

FLAVIA CRAIOVEANU

RASISMUL ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ. PROPAGATORI
ȘI INFLUENȚE ÎN *SOCIETATEA DE MÂINE*: STUDIU DE CAZ

FEMEI SUB JURĂMÂNTUL LUI HIPOCRATE. DOCTORIȚELE SĂLAJULUI INTERBELIC 173

MIHAELA SABOU

WOMEN UNDER THE OATH OF HYPOCRATES. THE
DOCTORS OF THE INTERWAR SALAJ

PERIFERII SIMBOLICE: LOCALISM, DEZ-IDEOLOGIZARE ȘI DE-NAȚIONALIZARE ÎN
CLUJUL ROMÂNESC CONTEMPORAN 179

SORIN MITU

SYMBOLIC PERIPHERIES: LOCALISM, DE-IDEOLOGIZATION AND
DENATIONALIZATION IN CONTEMPORARY ROMANIAN CLUJ

ETNOGRAFIE, NUMISMATICĂ ȘI ISTORII LOCALE

TEZAUURUL MONETAR DE LA ȘIMLEU SILVANIEI, SECOLUL XVIII-XIX189

EMANOIL PRIPON

THE MONETARY HOARD OF ȘIMLEU SILVANIEI, 18TH-19TH CENTURY

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ PE VALEA TÂRNAVEI MARI ÎN TRANSCRIEREA FONETICĂ
REALIZATĂ DE MICHAEL CONRAD VON HEYDENDORFF CEL BĂTRÂN (1773)..... 207

ELA COSMA

ROMANIAN LANGUAGE SPOKEN ON THE TARNAVA MARE
VALLEY IN THE PHONETIC TRANSCRIPT MADE BY MICHAEL
CONRAD VON HEYDENDORFF THE YOUNGER (1773)

ASPECTE DEMOGRAFICE DIN ȚARA OAȘULUI LA FINALUL SECOLULUI AL XVIII-LEA	221
PAULA VIRAG	
DEMOGRAFIC ASPECT OF THE OAS REGION AT THE END OF THE 18 TH CENTURY	
VALORI DE PATRIMONIU TEHNIC LA ORADEA – FRAGMENTE DIN ISTORIA CELOR DOUĂ OROLOGII UNICE ALE BISERICII REFORMATE „ORAȘUL NOU”	231
HOCHHAUSER RONALD	
VALUES OF TECHNICAL HERITAGE IN ORADEA – CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE TWO UNIQUE CLOCKS OF THE REFORMED CHURCH „ORAȘUL NOU”	
NUMĂRUL ȘI MĂRIMEA DEMOGRAFICĂ A LOCALITĂȚILOR DIN PLASA CEHU SILVANIEI (1850–1941)	237
AUGUSTIN-LEONTIN GAVRA	
NUMBER AND DEMOGRAPHIC SIZE OF THE CEHU SILVANIEI REGIONS’ LOCALITIES 1850–1941	
PROTOPOPIATULUI ORTODOX UNGURAȘ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. STRUCTURI PAROHIALE, CREDINCIOȘI, PROTOPOPI ȘI PREOȚI	245
COSMIN-CĂTĂLIN LAZAR	
THE UNGURAȘ ORTHODOX ARCHDIOCESE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY. PARISH STRUCTURES, BELIEVERS, DEANS AND PRIESTS	
NOUL URBAN E VECHIUL RURAL. CAZUL ARHITECTURII ȚĂRĂNEȘTI „MODERNE”	257
CAMELIA BURGHELE	
THE NEW URBAN IS THE OLD RURAL. THE CASE OF “MODERN” PEASANT ARCHITECTURE	
COMUNITĂȚILE RURALE DE PE VALEA ALMAȘULUI – IDENTITĂȚI ETNICE.....	271
OLIMPIA MUREȘAN	
THE RURAL COMMUNITIES FROM VALEA ALMAȘULUI – ETHNIC IDENTITIES	

VARIA

RELAȚII CULTURALE DE BUNĂ VECINĂTATE LA FRONTIERA DE NORD-VEST A ROMÂNIEI CU CEHOSLOVACIA. TURNEUL CULTURAL AL CORULUI SMETANA DIN UJGOROD ÎN ROMÂNIA (APRILIE-MAI 1938).....	285
CLAUDIU PORUMBĂCEAN	
GOOD NEIGHBORLY CULTURAL RELATIONS AT THE NORTHWEST BORDER OF ROMANIA WITH CZECHOSLOVAKIA. THE CULTURAL TOUR OF SMETANA CHOIR FROM UJGOROD IN ROMANIA (APRIL-MAY 1938)	
THE HISTORY ALIENATION IN ROMANIA IN '60-'80 OF THE 20 TH CENTURY.....	293
GABRIEL MOISA, LIVIA BUCUR	
ALIENAREA ISTORIEI ÎN ROMÂNIA ANILOR 60-80 AI SECOLULUI XX	

RECENZII

- PETRE DIN, PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. *VIAȚĂ COTIDIANĂ ȘI MENTALITĂȚI COLECTIVE*, EDITURA NAPOCA STAR, CLUJ-NAPOCA, 2019.....301
FAZAKAS LASZLO
- JASON HICKEL, DIVIZIUNEA. *SCURT GHID DESPRE INEGALITATEA GLOBALĂ ȘI SOLUȚIILE SALE*, EDITURA IDEA DESIGN & PRINT, CLUJ, 2019, 287 P. 305
VALER-SIMION COSMA

PERIFERII SIMBOLICE: LOCALISM, DEZ- IDEOLOGIZARE ȘI DE-NAȚIONALIZARE ÎN CLUJUL ROMÂNESC CONTEMPORAN

SORIN MITU*

SIMBOLIC PERIPHERIES: LOCALISM, DE-IDEOLOGIZATION AND DENATIONALIZATION IN CONTEMPORARY ROMANIAN CLUJ

ABSTRACT: *The article analyzes the way in which the historical memory of the city of Cluj was built in the last decades. For this purpose, the author deals with the monuments, the lieux de mémoire and the urban toponymy. The conclusions of the article highlight the erosion of traditional ways of building historical memory under the impact of multicultural diversity and consumer society.*

KEYWORDS: *Urban History, localism, symbolic romanization, de-ideologization, Cluj*

REZUMAT: *Articolul analizează modul în care a fost construită memoria istorică a orașului Cluj, în ultimele decenii. În acest scop, sunt analizate monumentele, locurile memoriei și toponimia urbană. Concluziile studiului evidențiază erodarea modalităților tradiționale de construire a memoriei istorice, sub impactul diversității multiculturală și al societății de consum.*

CUVINTE CHEIE: *istorie urbană, localism, românizare simbolică, dez-ideologizare, Cluj*

După 1918, orașul Cluj a cunoscut un proces profund de românizare, atât sub aspect demografic, cultural sau economic, cât și din punct de vedere simbolic. Timp de aproape o sută de ani, sub noua administrație românească, nu s-a modificat doar compoziția etnică a orașului, ci a fost rescrisă întreaga sa istorie. Monumentele orașului, locurile memoriei sau toponimia urbană au fost transformate radical, în vederea edificării simbolice a unui Cluj cât mai românesc¹. În articolul de față, ne propunem să analizăm modul în care această tendință seculară a fost continuată, nuanțată sau chiar erodată în anii din urmă. Vom aborda mai întâi modul în care a fost gestionată memoria istorică a personalităților clujene și felul în care localismul și regionalismul s-au intersectat cu tendințele centralizatoare, panromânești. În al doilea rând, ne vom apleca asupra „politicilor numirii” practicate mai ales în perioada administrației Boc, care au dus la o anumită dez-ideologizare, fie ea și limitată, a spațiului simbolic urban.

În mod normal, locurile memoriei – și cu atât mai mult cele instituite de o comunitate relativ restrânsă și bine delimitată, cum este aceea a Clujului românesc – au o dimensiune locală esențială, înseamnă ceva în primul rând pentru localnicii care le construiesc. Cu toate acestea, pentru românii din Cluj cele mai multe simboluri transcend localismul sau, chiar dacă se leagă de trecutul urbei, au fost citite, în mod tradițional, într-o cheie mai generală, panromânească. Pentru români, Clujul nu a fost, cel puțin până în anii din urmă, în primul rând un oraș al clujenilor (deoarece clujenii puteau să fie și maghiari), ci un oraș al românilor; ca urmare, acești „clujeni” puteau să fie de oriunde din spațiul românesc.

* Prof. univ. dr. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca: email: sorinmitu2@yahoo.com

¹ Pentru procesul de românizare simbolică a Clujului vezi: Feischmidt 2003; Jakab 2009; Brubaker et al 2010, pp. 97–128; Györke 2017.

Dacă încercăm să alcătuim un top al celebrităților clujene², din optică românească, observăm că el nu cuprinde aproape deloc „clujeni” născuți la Cluj, ci, în cel mai bun caz, celebrități adoptate. S-a vorbit, spre exemplu, până și despre „clujeanul” Adrian Marino (al cărui nume îl poartă astăzi una dintre noile străzi ale orașului), un perfect moldovean – nici măcar ardelean – alungat de vitregia vremurilor comuniste la Cluj, unde a creat o operă importantă.

Obiectiv privind lucrurile, cel mai important român (și nu numai) născut la Cluj ar putea fi regele Matia, dacă identitatea sa „etnică” problematică (de fapt total ne semnificativă pentru un rege din Evul Mediu) nu l-ar scoate din cursă. În orice caz, este o ironie a istoriei faptul că statuia sa a rămas totuși cel mai puternic simbol vizual al orașului, după un secol de românizare simbolică a acestuia.

Descalificându-l însă pe fiul lui Huniade, este evident că personajul cel mai prezent în simbolistica românească a Clujului este Avram Iancu. O piață, o stradă, un liceu, aeroportul, inspectoratul pentru situații de urgență, câteva sucursale și agenții bancare și cine mai știe câte alte instituții îi poartă numele! Deși Iancu nu s-a născut la Cluj, în cazul său totuși localismul este cel care înclină balanța. Pe de o parte, Avram Iancu este eroul favorit al românilor ardeleni, iar pe de altă parte numele său se leagă în mod natural de oraș, prin anii studiilor sale.

Totuși, în mod evident, Iancu nu poate fi considerat un clujean. În aceste condiții, poziția în discuție – cel mai faimos clujean român al tuturor timpurilor – pare a fi ocupată de Lucian Blaga. Blaga nu este un personaj eroic, dar profilul său intelectual se suprapune cu atât mai convingător peste imaginea faimosului centru universitar, leagăn al culturii, artelor și științelor (mai nou și al IT-ului), care constituie până astăzi principala marcă a Clujului. Nu una, ci două dintre instituțiile culturale majore ale orașului, Teatrul Național și Biblioteca Centrală Universitară (amplasată în piața omonimă), îi poartă numele. În mod firesc, statuile poetului (cea de-a doua, un bust) le flanchează pe amândouă; Blaga a fost și un dramaturg important, iar la BCU a citit și a lucrat ca bibliotecar. În mod semnificativ, în poezia intitulată *Dor de Cluj* (devenită o piesă folk populară în perioada Cenuclului „Flacăra”³), principala calitate atribuită de Adrian Păunescu orașului (care seamănă în noapte cu un creier luminos) este aceea de spațiu în care nu se aud decât pașii sfioși ai lui Blaga⁴. Filosoful care a teoretizat matricea culturală a spațiului mioritic ilustrează cel mai convingător imaginea ardelenismului profund, intelectual, serios, inspirat de cultura germană, dar în același timp cât se poate de românesc. Evident, Blaga este un clujean român tipic și prin faptul că nu s-a născut la Cluj, dar aici a predat, a creat și a suferit marginalizarea din timpul regimului comunist.

Alți scriitori ardeleni din aceeași familie culturală, care și-au împletit și ei destinul cu orașul de pe Someș, au busturi sau statui la Cluj: Coșbuc, care a studiat la „Magyar Király Ferenc József Tudományegyetem”; Goga, care a fost Doctor Honoris Causa al Universității „Regele Ferdinand I din Cluj”; Agârbiceanu, cel mai „clujean” dintre ei (s-a stabilit, a lucrat și a murit aici), care are o statuie frumoasă, de Romulus Ladea, în apropierea casei sale din cartierul Andrei Mureșanu. Rebreanu, immortalizat de asemenea într-una dintre cele mai reușite creații ale omniprezentului Ladea, este la fel de ardelean, deși nu împărtășește nimic special cu Clujul⁵. Ploieșteanul Caragiale ar putea face notă discordantă, cu bustul său din parcul care îi poartă numele (de fapt un tribut adus temei unității românești, din anul 1957), dar până și el a avut la un moment dat intenția să se stabilească la Cluj, ceea ce pentru totuși provincialul oraș de la marginea monarhiei austro-ungare – ca să nu mai vorbim despre restrânsa comunitate românească de aici – ar fi însemnat foarte mult⁶.

Numeroase alte personalități, locale, ardeleni sau panromânești, sunt comemorate prin busturi

² Vezi Fornade 2007.

³ Vezi Mamina 2020.

⁴ Păunescu 2003, p. 402.

⁵ Buta, Bodea, Edroiu 1989, pp. 77–78, 81.

⁶ Petraș, Pecican 2010.

amplasate în spații publice, iar alteori în interiorul instituțiilor de învățământ. Cei mai numeroși sunt „clujenii” adoptați, de cele mai multe ori profesori universitari care s-au afirmat aici. Se disting primii profesori care au predat la noua universitate românească, Emil Racoviță (lângă liceul care îi poartă numele) și moldoveanul Vasile Pârvan (în decanatul Facultății de Istorie), botaniștii Alexandru Borza și Florian Porcius (firește, pe aleile ctitoriei lor, în Grădina Botanică), Iuliu Hațieganu sau Constantin Daicoviciu (cu două busturi, unul public și altul în clădirea muzeului pe care l-a condus), stomatologul Bilașcu și mulți alții. Încă din perioada Andrei Marga, pentru a-și consolida identitatea instituțională și pentru a prelua modelul universităților de tradiție ale lumii, UBB a înființat în curtea sa interioară un Parc al Memoriei Universitare, care începe cu patronii eponimi ai universității, Victor Babeș și Bolyai János, și sporește an de an.

Relația local–ardelenesc–panromânesc este bine ilustrată de această categorie de locuri ale memoriei. Mai ales perioada comunistă este cea în care s-au ridicat busturi ale unor personalități care nu au avut chiar nicio legătură cu Clujul, cum ar fi Cantemir sau Vlahuță (școlile secundare cultivă adeseori asemenea denumiri preluate din canonul literar oficial), dar și ale unor cărturari ardeleni, ca Nicolaus Olahus sau Iacob Mureșianu. În anii din urmă (2015), orașul s-a îmbogățit cu un bust al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, alt „neclujean” notoriu, adoptat însă printr-un proces de filiație inversată. Mai întâi a existat o stradă, denumită absolut întâmplător Hasdeu, ea a dat numele faimosului complex studentesc construit ulterior aici (generator de folclor goliardic: „în Hașdeu, pe o cărare,/ Mă-ntâlni c-o fată mare...”), iar acesta și-a descoperit acum un naș ilustru, care nu avusese de fapt nicio relație cu finul său postum⁷.

O pierdere importantă pe care a suferit-o localismul clujean este cea a numelor medievale de străzi și piețe, multe dintre ele abandonate încă din perioada dualistă, pentru că nu erau socotite suficient de nobile, iar ulterior pentru că trebuiau să facă față desantului eroilor români. Vechea stradă a Lupilor (Platea Luporum, Farkas utca), numită așa, după unele păreri, de la lupii care coborau până în oraș în Evul Mediu⁸, stradă care adăpostește astăzi Universitatea, poartă fără niciun sens evident numele lui Mihail Kogălniceanu, dat de autoritățile românești încă din anul 1920. Au mai supraviețuit, prin locuri mărginașe, uitate de edili, o stradă Cotită, o stradă Piezișă; dar strada Dubălarilor, spre exemplu (Timár utca, numită așa de la pielarii care „dubeau” pieile pe marginea Canalului Morii), ultima care a mai păstrat o denumire tradițională prin centrul orașului, a primit și ea, în 1990, numele marelui mitropolit ortodox Andrei Șaguna, care, nici el, n-a prea avut nimic de-a face cu Clujul.

Un exemplu spectaculos de *dez-ideologizare* a spațiului public îl oferă toponimia stradală⁹ de la sfârșitul anilor ‘60 – începutul anilor ‘70, aplicată marilor cartiere de locuințe construite în această epocă (perioadă care coincide cu instaurarea comunismului „național”), o tendință surprinzătoare la prima vedere, deoarece, în principiu, realitatea socialistă nu putea funcționa dacă nu era suprasaturată de ideologie. În primele două decenii ale noului regim, spațiul public fusese umplut până la refuz cu simboluri comuniste (străzile 1 Mai, 6 Martie, Colectiviștilor), nume de eroi ai clasei muncitoare (la Cluj, un procent important era reprezentat de maghiari ca Józsa Béla sau Herbák János), alături de eliberatori sovietici „îndrăgiți”, cum au fost Viaceslav Molotov ori mareșalul Rodion Malinovski. La sfârșitul epocii Dej și la începuturile „domniei” lui Ceaușescu, regimul și-a fixat cel puțin trei ținte ideologice noi, strâns legate între ele: eliminarea simbolurilor sovietice (cu câteva „linii roșii” care nu puteau fi trecute, cum era, de pildă, numele lui Lenin); promovarea unei tendințe naționale românești, ceea ce presupunea epurarea drastică a denumirilor maghiare; transmiterea unui mesaj de relaxare ideologică, de renunțare la „dogmatismul” din „obsedantul deceniu” al anilor ‘50, relaxare asociată optimismului provocat de

⁷ Vezi <http://www.clujazi.ro/ubb-a-dezvelit-astazi-bustul-lui-bogdan-petriceicu-hasdeu-in-campusul-studentesc-ce-i-poarta-numele/>, accesat: 26.09.2020.

⁸ Herepei 2004, pp. 37–38.

⁹ Vezi *Nomenclatorul stradal*, versiunea 2019, disponibil online la adresa <https://files.primariaclujnapoca.ro/2019/09/16/Nomenclator-Stradal-2019.pdf>, accesat: 26.09.2020.

prosperitatea relativă și de avântul economic al acelor ani. Noile politici ale numirii, care slăbeau presiunea ideologică, dădeau o impresie de normalitate, arătând că socialismul se consolidase la putere, că își permite să facă aceste lucruri și că nu se mai teme de nimic. Prin asemenea instrumente subtile a fost construit sentimentul public, tipic tuturor dictaturilor, care îi făcea pe oameni să creadă că regimul va fi unul veșnic, întipărit în cotidian, și nimic nu se va mai schimba de acum înainte. Într-un fel, nu este de mirare că numele date atunci au supraviețuit până astăzi, în bună parte și datorită neutralității lor ideologice.

Cum au transpus în practică „indicațiile prețioase” primite de la centru activiștii de partid din primăria Clujului? Foarte simplu, ei au botezat noile alei înguste presărate cu blocuri-turn, adăpostind zeci de mii de „oameni ai muncii” înghesuți în cartiere-dormitor, într-un mod care li s-a părut neutru, depersonalizat, incapabil să ridice orice întrebare care „s-ar putea interpreta”. Ca urmare, pentru că toate acestea (după cum spunea un vers celebru al vremii) „trebuiau să poarte un nume”, edilii clujeni au ales *denumiri geografice din România*: mai exact, *nume de munți* sau alte toponime montane, urmărind, după toate probabilitățile, filele unui atlas geografic.

În cartierul Gheorgheni, cel dintâi construit în anii '60, primii munți (sau alte toponime din proximitatea acestora) la care s-au gândit culturnicii urbanști, dintr-un reflex localist probabil inconștient, au fost totuși cei din apropiere, din Munții Apuseni: Detunata, Băișoara, Scărișoara, Padiș, Meseș, Bizușa, Băița, Albac. Când li s-a părut prea mult, au întors filele atlasului și au ajuns la stațiunile Azuga, Bușteni, Slănic sau Herculane; Snagovul s-a rătăcit și el cumva pe aici, dat fiind că pe hartă nu era prea departe. Când peste câțiva ani a venit rândul Mănășturului, s-a recurs în primul rând la ceea ce a mai rămas, respectiv la Carpații Meridionali, exploatați din greu, pentru a se ajunge apoi la lanțul Carpaților Orientali, cu scurte reveniri prin Apuseni: Parâng, Mehedinți (masivul muntos), Retezat, Moldoveanu, Negoiu, Vidraru, Bălea, Rucăr, Cioplea, Bucegi, Clăbucet, Ciucaș, Gurghiu, Brateș, Padin, Peana, Iezer, Meziad... În lipsa unor mărturii memorialistice, nu putem spera să aflăm vreodată care a fost atlasul pe care edilii l-au răsfoit. Cert este doar faptul că toate aceste nume nu aveau nicio legătură cu vreo caracteristică intrinsecă a locurilor pe care le-au amprentat (așa cum ar pretinde o regulă elementară de toponimie urbană), semănând, într-un fel, cu numele străzilor botezate cu cifre, din New York-ul imperialist.

Pe de altă parte, acest bazin toponimic nu avea totuși o neutralitate ideologică absolută. Denumirile geografice evocau frumusețile patriei, „România pitorească” imaginată de literați de la Vlahuță încoace, așa că nimeni nu i-ar fi putut acuza pe edili de lipsă de patriotism socialist. Alăturarea repetitivă a acestor denumiri de atlas școlar făcea trimitere la corporalitatea și la unitatea patriei, sugerând contururile unui spațiu românesc monolitic și omniprezent, numai că făcea acest lucru într-un mod mai rezervat, fără să recurgă la emblemele emfaticе, puternic ideologizate, ale eroilor sau voievozilor. Valoarea ideologică a acestor înșirui de alei cu nume de munți era doar apropiată de valoarea zero, dar fără ca din fundal să lipsească totuși un mesaj simbolic discret, ca un zgomot de fond.

Altă tendință onomastică similară, răspunzând aceluiași nevoi de relaxare ideologică, era ilustrată de numele preluate din mitologia greco-romană, rezervate complexelor comerciale ale vremii: Hermes, Mercur sau Diana în Gheorgheni, Minerva, Sirena sau Flora în Mănăștur. Ele sunt prezente în întreaga Românie din acei ani și se regăsesc, de asemenea, în numele salbei de stațiuni turistice construite pe litoralul Mării Negre, Saturn, Venus, Cap Aurora, Jupiter, Neptun, culminând cu Olimp. Ce semnificație avea vehicularea acestor denumiri, în peisajul simbolic de obicei lipsit de inocență al socialismului? În primul rând, erau (relativ) neutre ideologic, deși în anii '50 s-ar fi făcut vinovate chiar și ele de misticism, elitism sau cosmopolitism burghez. Dar în noul climat de „deschidere” ceaușistă, denumirile mitologice nu mai erau asociate în mod obligatoriu cu universul decadent al lumii capitaliste, iar pe de altă parte, pentru că ieșeau din cenușiul simbolurilor comuniste, dădeau un aer de prospețime și o notă de culoare atmosferei urbane, extrem de convenabilă propagandei optimiste a momentului. În același timp, ele aveau legătură și cu prestigiul de care se bucura încă mitologia, în universul cultural al unor oameni care mai puneau preț pe educația umanistă.

După cum s-a putut vedea, așadar, această tendință de dez-ideologizare de la cumpăna anilor '60-'70 ascundea de fapt, și ea, anumite mesaje și nevoi de legitimare simbolică, în contextul diminuării temporare a presiunii ideologice. Pe la jumătatea deceniului opt era însă clar pentru toată lumea că respectiva perioadă de deschidere limitată luase sfârșit, iar ideologia urma să revină în forță, mai ales sub forma naționalismului protocronist. Din acest punct de vedere, cea mai mare parte a regimului Ceaușescu formează un continuum ideologic și simbolic cu epoca Funar. Iar numele care datează de atunci au rămas moștenire zecilor de mii de clujeni care locuiesc, până astăzi, pe străzile cu nume lipsite de sens pentru memoria locală, izvorâte din imaginația propagandiștilor comuniști¹⁰.

În ultimul deceniu și jumătate, sub administrația Boc, primăria a depus eforturi pentru a mai îmbospăta memoria istorică a orașului, recurgând din nou la modalitatea cea mai ieftină și mai simplă, toponimia stradală, și profitând, de asemenea, de un nou avânt al construcției de locuințe. Numeroase străzi de la periferii, apărute uneori în plin câmp, au primit numele unor profesori nu de mult decedați, cum ar fi Ștefan Pascu, Pompiliu Teodor, Adrian Marino, Mircea Zăciu sau Marian Papahagi, al faimoasei parașutiste Smaranda Brăescu sau chiar ale unor cântăreți clujeni de muzică rock, cum au fost Iuliu Merca ori Teo Peter¹¹. Această re-valorizare recentă a localismului coexistă însă cu atenția acordată simbolurilor general-românești și chiar unora internaționale. Noile orientări conferă o notă de diversitate memorială și erodează astfel, într-o oarecare măsură, monotonia repertoriului naționalist tradițional, care a suprasaturat oricum denumirile și monumentele din centrul orașului.

Spre exemplu, harta stradală a noului cartier nu întâmplător denumit „Europa” oferă un cocktail toponimic reprezentativ pentru tendințele actuale de echilibrare a mesajelor comemorative. Nucleul îl oferă gloriile literare românești, expresie a unei anumite neutralități ideologice. Centrul de greutate cade pe cele mai recent redescoperite, Eugen Ionesco sau Nicolae Steinhardt, dar nu lipsesc nici referințele canonice panromânești (complet irelevante pentru Cluj), ca Arghezi, Bacovia, Duiliu Zamfirescu ori Alecu Russo, care dau impresia că edilii au răsfoit de data aceasta paginile unui manual școlar de literatură. În schimb, nota de specificitate clujeană este subliniată puternic prin vedetele rock, Iuliu Merca și Teo Peter, dar și prin poetul local Aurel Gurghianu ori medicul Victor Papilian. Maghiarii l-au primit și ei pe iubitul lor episcop, Márton Áron, iar prin numele lui Vasile Stoica, erou ardelean al Marii Uniri, diplomat interbelic și victimă a închisorilor comuniste, s-a plătit tributul convenit simbolisticii istorico-naționale de factură tradițională. Toate acestea, pe un deal mărginaș, acoperit încă de pajiști înverzite.

În alte zone nou construite, printre numele profesorilor clujeni apare câte o stradă Mozart, Goethe sau Hegel, de regulă nume sonore, menite să ilustreze deschiderea față de spațiul internațional, în paralel cu gloriile românești sau locale. Doar în vechiul cartier muncitoresc Iris a mai supraviețuit câte un militant comunist sadea, cum a fost Karl Liebknecht, probabil fiindcă nimeni din Primărie nu mai știa, sub administrația Funar, cine fusese acesta.

În ultimul deceniu și jumătate, caracterizat de abandonarea naționalismului strident al epocii Funar, de integrarea în Uniunea Europeană și de dezvoltarea modernă a orașului, noua administrație Boc, deși a patronat cu succes aceste tendințe, a fost nevoită totuși să execute un balet complicat printre simbolurile și tradițiile comemorative moștenite. Deși majoritatea intelectualilor de astăzi le critică pentru caracterul lor ostentativ (reproșul cel mai frecvent invocat este acela că sunt „urâte”), niciunul dintre monumentele lui Funar nu a fost dărâmat și probabil nici nu va fi vreodată, mai ales că publicul, în mod evident, s-a obișnuit cu ele și le consideră familiare. Oricât de cosmopolit ar părea orașul populat acum de hipsteri și de corporatiști, adepții vechilor simboluri reprezintă și ei porțiuni consistente de electorat, de care orice primar are nevoie.

În 2004, la preluarea primului mandat, una dintre promisiunile noului primar Emil Boc a fost

¹⁰ *Exempli gratia*: autorul acestui studiu, care a locuit de-a lungul timpului, la Cluj, pe străzile Parâng, Băișoara și Detunata.

¹¹ Vezi *Nomenclatorul stradal...*, citat anterior; de asemenea, Google Maps.

aceea că nu va mai schimba nume de străzi, așa cum o făcuse la nesfârșit predecesorul său (un anunț din anii '90 atrăgea atenția: „strada Burebista, fostă Decebal”). Boc dorea să transmită un mesaj de revenire la normalitate, criticând implicit manipularea memoriei urbane, dar invoca un argument pragmatic în sprijinul deciziei sale: în acest fel, clujenii nu vor mai fi nevoiți să-și preschimbe mereu documentele de identitate, așa cum se întâmpla înainte. Rezultatul a fost însă că majoritatea inovațiilor toponimice ale lui Funar au rămas neatrinse, iar noul primar a fost probabil fericit că nu mai trebuia să tulbure apele.

Uneori, acest lucru era totuși inevitabil. O situație mai delicată a apărut în anul 2017, când, presată de politicienii maghiari, de un proces pe această temă în justiție (și, probabil, chiar de un anumit bun-simț), Primăria s-a hotărât în sfârșit să pună la intrarea în oraș o tăbliță care să amintească și denumirea maghiară a acestuia¹². În epoca Funar, s-ar fi putut crede că o asemenea tentativă va provoca un război civil, deși chiar și atunci, după toate probabilitățile, emoțiile populare pe această temă fuseseră supraestimate și inflamate în mod artificial¹³. Pe de altă parte, dând o asemenea „satisfacție istorică” maghiarilor, primarul Boc a avut grijă să îi neutralizeze efectul, pe cât i-a stat în putință. În primul rând, a inscripționat și denumirea în limba germană a orașului (deși astăzi germanii din Cluj sunt o minoritate insesizabilă, iar romii, de exemplu, sunt de șapte ori mai mulți), invocând argumentul *politically correct* al multiculturalismului. În al doilea rând, deasupra tăbliței cu denumirile actuale a fost plasată încă una, care evocă denumirea municipiului din epoca romană. Pentru că numele oficiale ale orașelor romane erau destul de complicate, dar mai ales pentru că primarul a ținut să fie acoperit, folosind expertiza specialiștilor în epigrafie și istorie romană (care, bineînțeles, nu s-au putut abține să nu facă paradă de erudiție), rezultatul final a fost o inscripție emfatică, nu departe de cele din perioada Funar, menită să arate tuturor cine a fost înaintea și deasupra bietului Kolozsvár: „Municipium Aelium Napocense ab imperatore Hadriano conditum (117–138)”¹⁴.

Pe de altă parte, argumentația primarului Boc era una de bun-simț, anevoie de contestat:

„Vom avea prima tablă, care reflectă denumirea administrativă în cele trei limbi, și cea de-a doua tablă, deasupra, care reflectă dimensiunea istorică a municipiului nostru. Această formulă subliniază dimensiunea istorică a orașului nostru, din antichitate până în prezent, precum și caracterul multicultural și european al municipiului nostru. Soluția propusă de Primărie reflectă o realitate istorică validată științific și, nu în ultimul rând, este o soluție care își propune în continuare să unească și nu să dezbine comunitatea clujeană. Este o soluție europeană a timpului prezent.”¹⁵

Pe ansamblu, era o evoluție pozitivă, care arăta că lucrurile se schimbau, dar în același timp că moștenirea naționalistă dăinuia și ea, asemenea statuilor lui Funar, adaptându-se la noile realități. Tranziția de la vechea memorie istorică la una nouă nu se făcea printr-un proces de negare, ci printr-unul de incorporare a celei dintâi în noile formule comemorative. Pe de altă parte, ne putem întreba și cine se mai uită astăzi la noua inscripție vizibilă prin parbrizul mașinii, în orizontul suprasaturat de mesaje și de reclame colorate.

Uneori, chiar trecerea timpului mai șterge câte ceva, așa cum este cazul inscripției amplasate de primarul Funar pe statuia lui Baba Novac, care amintea că, în anul 1601, bravul căpitan fusese „ucis în chinuri groaznice de către unguri”. Acum câțiva ani, într-o noapte, cineva a martelat cuvântul „unguri” (amprenta literelor încă se mai distinge, ca într-un palimpsest), dar nimeni nu s-a mai încumetat nici să refacă inscripția deplasată și provocatoare, nici să pună alta nouă, care să ducă în uitare mesajul lui

¹² Pentru problema revenirii la vechea denumire românească a orașului, vezi Györke 2017, pp. 188–194.

¹³ Este una dintre tezele principale ale cărții semnate de Rogers Brubaker et al. 2010, *passim*.

¹⁴ Györke 2017, pp. 325–328.

¹⁵ <http://www.ziare.com/emil-boc/primaria-cluj/ce-va-sta-scris-pe-placutele-de-intrare-si-iesire-din-cluj-anuntul-facut-de-emil-boc-1460821>, accesat: 26.09.2020.

Funar¹⁶. În memoria istorică a orașului, nici astăzi nu este clar cine l-a omorât pe Baba Novac: ungurii, nobilii, dușmanii? După toate probabilitățile, vinovați au fost clujenii¹⁷...

În orice caz, diversificarea bazinelor comemorative, ca și a funcțiilor simbolice pe care le îndeplinesc acestea conturează în ultimii ani un Cluj memorial diferit. Chiar și atunci când sunt duse mai departe teme, personaje sau simboluri tradiționale, ele se integrează mai natural atât în peisajul urban, cât și în conștiința publică, iar competiția simbolică purtată cu „ceilalți” se atenuează.

Un bun exemplu în acest sens îl furnizează *statuile episcopilor* (cinci la număr!) apărute la Cluj în ultima vreme. În anul 2009, comunitatea romano-catolică maghiară amplasa în spațiul verde de lângă biserica Sfântul Mihail o statuie reușită a episcopului Márton Áron, care se integra în mod fericit în contextul său eclezial. Peste nouă ani, cu prilejul centenarului Unirii, atât românii ortodocși, cât și cei greco-catolici (aflați la începutul anilor '90 într-o competiție – nu doar simbolică – virulentă), au ridicat și ei statui similare, dezvelite în aceeași zi, cu participarea comună a prelaților din ambele confesiuni¹⁸. Ortodocșii îi etalează pe episcopul Nicolae Ivan și pe mitropolitul Bartolomeu Anania, străjuind intrarea în Catedrala ortodoxă, ctitorită de primul și desăvârșită de cel de-al doilea. Greco-catolicii nu s-au lăsat mai prejos, ridicând statuia episcopului Iuliu Hossu (simbol complex, religios, dar și politic, ca artizan al Unirii din 1918 și martir anticomunist); statuia cardinalului Hossu a fost amplasată la fel de inspirat, privind peste trecători spre biserica sa episcopală. În fine, după câteva luni, maghiarii unitarieni au dezvelit și ei statuia fondatorului confesiunii antitrinitariene transilvane, episcopul Dávid Ferenc, plasată între biserica lor și liceul unitarian János Zsigmond¹⁹.

La prima vedere, am putea crede că avem de-a face din nou cu tradiționalele dispute dintre români și maghiari (sau dintre ortodocși și greco-catolici ori chiar dintre maghiarii catolici și cei unitarieni, care s-au izgonit reciproc, de-a lungul istoriei, din biserica Sfântul Mihail), pentru adjudecarea dominației simbolice asupra orașului. Dar de data aceasta lucrurile stau altfel, măcar din simplul motiv că, spre deosebire de competițiile anterioare, aceasta nu mai are un câștigător. Acum, pur și simplu, statuile coexistă, la fel cum coexistă confesiunile care au atâtea scaune episcopale în același oraș, iar impresia pe care o lasă alăturarea lor nu mai este de concurență neloyală, ci de emulație pozitivă. Multiculturalismul, aflat astăzi în suferință în multe părți ale lumii, primește un sprijin neașteptat de la Cluj, pentru că majoritatea localnicilor nu mai percep aceste statui ca pe niște semne ale unei rivalități acerbe. Fără îndoială, ele au o dimensiune identitară fundamentală, fiecare comunitate dorește să își marcheze adânc teritoriul prin intermediul lor și se descurcă pe cont propriu (de pildă, ortodocșii au două statui, maghiarii și-au folosit terenul pe care îl au în proprietate, în timp ce românii s-au instalat în spațiul public etc.), dar cel mai important este faptul că nimeni nu și-a mai propus acum să-l disloce la modul simbolic pe celălalt, așa cum s-a întâmplat mereu până astăzi.

Și alte reprezentări memoriale recente, extrem de tradiționale și de românești în conținut, au acum o naturalețe care le lipsea celor din perioada Funar. Alexandru Vaida-Voevod (în paranteză fie spus, cel mai important om politic român pe care l-a dat Clujul până la ora actuală, chiar dacă Gheorghe Funar și Emil Boc îl întrec astăzi cu mult în notorietate) are și el un bust discret, care privește – frumoasă recunoaștere simbolică – peste drum, spre casa impozantă pe care a construit-o. Statuia lui Andrei Mureșanu nu ar fi nici ea altceva decât un simbol național obișnuit, dacă nu ar fi fost plasată, de asemenea în mod inspirat, la intrarea în cartierul plin de comori arhitecturale care i-a împrumutat numele. Iuliu Maniu (care a studiat și el la Universitatea din Cluj), un simbol esențial pentru memoria istorică actuală, în calitatea sa de

¹⁶ <https://ziare.com/cluj-napoca/stiri-actualitate/primaria-se-teme-sa-mai-puna-cuvantul-unguri-pe-statuia-lui-baba-novac-din-cluj-aceasta-a-fost-vandalizata-de-doua-ori-in-trei-luni-5521713>, accesat: 26.09.2020.

¹⁷ Vezi Sălăgean 2010, pp. 49–52.

¹⁸ <https://www.mediafax.ro/social/trei-statui-de-270-000-de-euro-dezvelite-la-cluj-de-centenar-galerie-foto-17730988>, accesat: 26.09.2020.

¹⁹ <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/a-lepo-ember-n-david-ferenc-also-egesz-alakos-szobrat-allitjak-fel-kolozsvaron>, accesat: 26.09.2020.

corifeu al unirii din 1918, de politician democrat și de opozant vertical al regimului comunist, veghează de pe cealaltă parte a pieței în care se construiește viitoarea Catedrală greco-catolică, piață care poartă tot numele unui cărturar unit, canonicul Timotei Cipariu, așa după cum greco-catolici au fost și Vaida-Voevod, Andrei Mureșanu sau Maniu.

Diversitatea mesajelor simbolice și erodarea centralității, tipice pentru relativismul postmodern, conduc la o anumită *de-naționalizare* a spațiului urban, pe care românii s-au străduit să îl amprenteze timp de o sută de ani cu pecetea identității lor naționale. Orașul este populat tot mai mult cu studenți ori turiști străini, care vorbesc peste tot englezește și se plimbă destul de indiferenți printre statuile bărbaților români despre care se spune că s-au bătut cu ungurii cu multă vreme în urmă.

Printre repererele esențiale ale orașului nu se mai numără acum doar Universitatea, teatrele sau catedralele, ci, într-o măsură poate mai mare, Cluj Arena sau Iulius Mall. Lângă cea dintâi a fost amplasată statuia unui fotbalist de odinioară, fostă glorie a echipei „U” (tradiționala echipă „românească” a Clujului interbelic)²⁰, în timp ce obeliscul uriaș ridicat multă vreme în fața celui din urmă nu reprezenta decât o succesiune nesfârșită de cutii de cumpărături; până la urmă, a fost înlocuit și el cu un panou la fel de înalt de reclame luminoase.

Cele mai importante evenimente culturale sau de divertisment care au loc în oraș – și care se bucură de mare popularitate –, *TIFF*, *Untold*, *Jazz in the Park* sau *Opera Aperta*, festivalurile de tot felul, agrementate cu preparate culinare autohtone, dar și internaționale, toate acestea nu au, în general, conotații naționale românești, ci cultivă, dimpotrivă, o deschidere cosmopolită. Sărbătorile naționale (unde folclorul ori imnurile de altădată furnizează elementele de rezistență) atrag și ele mulțimi la fel de numeroase, dar nu mai sunt decât niște evenimente printre altele. Oferta este diversă și pentru toate gusturile, de la paradele gay, nu foarte spectaculoase la Cluj, până la marșurile extremei drepte, și ele, destul de stereotipe. Risipite în noul peisaj urban, printre toate aceste manifestări multicolore, vechile nume, statui și monumente ale Clujului naționalist românesc nu dispar, dar mesajul lor este atenuat în bună măsură, prin încadrarea sa în contextul diversității multiculturale și al societății de consum.

BIBLIOGRAFIE:

- Feischmidt 2003 – Margit Feischmidt, *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj*, Münster–Hamburg–London, LIT Verlag, 2003.
- Jakab 2009 – Jakab Albert Zsolt, *Organizarea memoriei colective după 1989 în Cluj-Napoca/ The organization of collective memory by Romanians and Hungarians in Cluj-Napoca after 1989*, în *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România/ Working Papers in Romanian Minority Studies/ Műhelytanulmányok a Romániai kisebbségekről*, vol. 23, Cluj, ISPMN, 2009.
- Brubaker et alii 2010 – Rogers Brubaker, Margit Feischmidt, Jon Fox, Liana Grancea, *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*, Cluj, ISPMN – Kriterion, 2010, cap. *De la Kolozsvár la Cluj-Napoca*, pp. 97–128.
- Györke 2017 – Zoltán Györke, *Napoca. O istorie recentă a Clujului. Obsesia romanizării sub două regimuri politice. 1974–2014*, Cluj, Mega, 2017.
- Fornade 2003 – Dan Fornade, *Personalități clujene (1800–2007). Dicționar ilustrat*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2007.
- Mamina 2020 – Alexandru Mamina, *Cenaclul Flacăra. Istorie, cultură, politică*, Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun, 2020.
- Păunescu 2003 – Adrian Păunescu, *Cartea cârților de poezie*, București, Ed. Păunescu, 2003.
- Buta, Bodea, Edroiu 1989 – Iuliu Buta, Mihaela Bodea, Nicolae Edroiu, *Ghid de oraș. Cluj-Napoca*, Buc., Ed. Sport-Turism, 1989.
- Petraș, Pecican 2010 – Irina Petraș, Ovidiu Pecican, *Clujul în legende*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2010, cap. *Clujeanul Caragiale*.
- Herepei 2004 – Herepei János, *Kolozsvár történeti helyrajza*, Kolozsvár, Művelődés, 2004.
- Sălăgean 2010 – Tudor Sălăgean, *Martiriul lui Baba Novac*, în Ioan Silviu Nistor (coord.), *Legendele Clujului*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2010.

²⁰ <https://www.stiridecluj.ro/sport/statuia-lui-mircea-luca-dezvelita-cu-fast-in-fata-stadionului-cluj-arena-de-1-decembrie-video>, accesat: 26.09.2020.